

GÜNEYDOĞU ANADOLU'DA MEMLÛK CAMİLERİ ¹

Mameluke Mosques In Southeastern Anatolia

Dr. Zeynep Mehlika ULUÇAM KIRBAĞ

Selçuk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Ayakkabı Tasarımı ve Üretimi Bölümü, Konya/TÜRKİYE

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4967-0868>

ÖZET

1250-1517 yılları arasında Mısır ve Suriye'de hükmeden ve devlet sistemi bakımından dünya çapında bir orijinaliteye sahip olan Memlûk Devleti, Ortaçağ Türk-İslam devletleri arasında müstesna bir öneme sahiptir. Ayrıca hükümdarlıklarının neredeyse yarım asır sürdürmeleri de Memlûk'u tarihte önemli kılmaktadır. Böyle güçlü ve uzun dönemli bir devletin elbette sanat alanında bıraktığı eserleri de çeşitlidir ve kaçınılmaz şekilde şahsına münhasırdır.

Memlûkların el yazmalarına, günlük kullanılan eşyalara, mimari alan ve süsleme tekniklerine kendi karakterlerini yansıttıkları bilinmektedir. Özellikle mimari alanda hem yapım hem de bezeme tekniklerinde Memlûk imzası sayılan birçok özellik bulunmaktadır.

Memlûkların en ihtişamlı eserleri başkentlerinde yani Kahire'dedir. Ancak sınırlarını genişlettikçe ulaşılan şehirlerde de mimari doku üzerinde varlıklarını sürdürmeyi başardıkları görülmektedir. Sultan ez-Zahir Rükneddin Baybars el-Bundukdari döneminde Memlûk bugün ki Kayseri sınırına kadar ulaşmayı başarmıştır. Güneydoğu Anadolu, parçalanmalar başlayana ve nihayet Osmanlı Devleti tarafından kendi topraklarına dahil edilene kadar Memlûk Devleti'ne aitti. Tahta geçen sultanlar, Memlûk Devleti sınırları içindeki her şehirde olduğu gibi, Güneydoğu Anadolu'daki şehirlerde de tahrip olan kale, cami, medrese gibi mimari yapıları onarmış veya buralara kendi isimlerine ait yeni yapılar inşa etmiştir.

Güneydoğu Anadolu'da Memlûk Devletine ait olup günümüze ulaşan mimari eserler; Gaziantep, Şanlıurfa ve Adıyaman'da bulunmaktadır. Bu şehirlerdeki yapıların kitabelerinden veya süslemelerinden anlaşıldığı üzere Memlûklar'dan günümüze altı ayrı cami ulaşmıştır.

Araştırmaya konu olan bu dini mimariler Birecik Ulu Camii, Birecik Çarşısı Camii, Kilis Ulu Camii, Besni Ulu camii, Besni Çarşısı Camii ve Kutlu Doğmuş Camii'dir.

Anahtar Kelimeler: Memlûk, Memlûk Mimarisi, Güneydoğu Anadolu

ABSTRACT

The Mameluke State, which ruled in Egypt and Syria between the years 1250-1517 and had a worldwide originality regarding the state system, has an exceptional importance among the Medieval Turkish-Islamic states. They had pursued their sovereignty for almost half a century and this made them important in history. The artistic works that such a strong and long-lasting state leaves behind are of course various and particularly unique.

It is known that the Mamelukes reflect their own characters on their manuscripts, the wares that they use daily, architectural fields and ornamentation techniques. Especially in the field of architecture, in both construction and ornament techniques, there are many properties considered to be a Mameluke signature.

The most magnificent works of the Mamelukes are in their capital city, i.e. Cairo. However, works were also seen in the cities reached they expanded their borders and they succeeded in subsisting in architectural texture. Mameluke succeeded in arriving at today's Kayseri border in the era of Sultan ez-Zahir Rükneddin Baybars el-Bundukdari. Southeastern Anatolia used to belong to the Mameluke State up until the disintegrations started and finally it was included in their own lands by the Ottoman State. The sultans who came to the throne rebuilt the blasted architectural structures in the cities in Southeastern Anatolia as they did in every city within the boundaries of the Mameluke State and built new structures in their own name in these places. The architectural works that belonged to the Mameluke State in Southeastern Anatolia and reached the present day are in Gaziantep, Şanlıurfa and Adıyaman. As can be understood from the epitaphs or ornaments of the structures in these cities, six different mosques were from the Mamelukes.

These religious architectures being subject to the study are Birecik Ulu Mosque, Birecik Çarşısı Mosque, Kilis Ulu Mosque, Besni Ulu Mosque, Besni Çarşısı Mosque and Kutlu Doğmuş Mosque.

Key Words: Mameluke, Mameluke Architecture, Southeastern Anatolia

¹ This study was prepared from "The Architectural Traces that the Mamelukes Left Behind in Southeastern Anatolia," conducted by Assoc. Prof. Abdullah Mesut AĞIR and written by Zeynep Mehlika ULUÇAM KIRBAĞ

1. GİRİŞ

Memlûk Arapça kökenli bir kelime olup istilahi manası ile “Harplerde esir düşen veya tüccarlardan satın alınarak köle olan beyaz insan”ı ifade eder (Koprman,1989:1). Mamlûklar, tibâk denilen askeri olkullarda çok disiplinli askeri ve dini eğitimden geçer, eğitimlerini başarıyla tamamlayanlar azatlık belgelerini almaya hak kazanırdı (Ağır,2010:3-4). Zamanla askeri başarılarından dolayı sultanlar kendi ordusuna bu askerleri dahil etmeye başladı. Gün geçtikçe sistematik bir olay haline gelen durum, orduda sayıları artan Memlûklar için el-Mutasım’a “Semerrâ” adında bir şehir kurdurdu (Kızıltoprak,2004:88).

Güçleri gittikçe artan bu orduyu Eyyûbi son sultanı Turanşah istememiş ve böylece Memlûklar’ın ayaklanarak 1250 yılında Mısır’da kendi hükümdarlıklarını kurmasına neden olmuştur. 1382 yılına kadar geçen dönemde Memlûk Devleti’ni Bahri, 1382-1517’de ise Çerkes kökenli Burci Memlûklar yönetmiştir (Koprman,1989:76).

Sınırlarını genişletmek isteyen Memlûklar, Sultan ez-Zahir Rükneddin Baybars el-Bundukdari döneminde bugünkü Kayseri sınırına kadar ulaşmıştır. Artık Anadolu topraklarında olan Memlûklar kendileriyle getirdikleri sanatlarını mimari yapılara da yansıtarak günümüze değin ulaşan birçok eseri miras bırakmıştır.

Araştırmaya konu olan bu eserler arasında camiler bulunmaktadır. Bu yapıların kitabeleri, süsleme özellikleri veya planları Memlûkların Güneydoğu Anadolu’da bıraktığı eserler olduğunu ispatlar niteliktedir.

2. GÜNEYDOĞU ANADOLU’DAKİ MEMLÛK CAMİLERİ

Memlûkların sanat alanında birçok esere sahip oldukları bilinmektedir. Bu da ticaret alanındaki gelişmelerle paralellik gösterir. Özellikle Kahire ve Halep’te çok gösterişli mimari yapılar bulunmaktadır. Eserlerde kullanılan yüksek kasnaklı kubbeler Buhara ve Semerkant çevresinde yaygın olarak görülmektedir. Bu eserlerin mimari yapıları Memlûkların Anadolu Türk Mimarisi’ne bağlı kaldıklarını ve aynı zamanda kendilerine ait bir mimari tarz geliştirdiklerinin görsel ispatı niteliğindedir (Aslanapa, 1984:92). Dini mimaride geniş, çok fonksiyonlu külliyeler ve çeşitli mimari özelliğe sahip müstakil eserler ön plana çıkmaktadır. Camilerin ise Memlûklar tarafından ya Cuma camii ya da Mahalle Mescidi-Camii olarak inşa edildiği bilinmektedir. Özellikle Bahri Memlûk Sultanı Hasan Dönemi’nde bazı medreselerin Cuma Camii olarak kullanıldığı ve bu dönemde Cuma Camii sayısının arttığı Bahri Memlûk Mimarisi anlatımlarında yer almaktadır. Çerkes yani Burci Memlûklar döneminde ise hanekâhın medrese-cami kombinasyonuna eklenmesi camilerin mimari yapılarında değişiklik meydana getirmiştir (Bayhan,2002:120).

Memlûk camilerinde aslında üç tip ana mimari plan gözlenir. Bunlardan ilki “Hipsotil Camiler”²dir. Bu ilk grubun içinde yer alan ve geleneksel Türk camileriyle ilişkilendirilmesine sebep olan mihrap önü kubbeli mimari özelliğin Kahire’deki temsilcisi Baybars Camii’dir (Altun,1988:33). İkinci grubu “Haçvari Plan”³ Memlûk camileri oluşturmaktadır. Zamanla Memlûk eserlerinde yer alan ve yapının Memlûk mimarisi olduğunu anlatan şerit şekli kitabeler, avlunun dört tarafını da saracak şekilde yapılarda yerini almıştır. Burci Memlûklar döneminde camilerin kubbelerindeki değişimin gözlemlendiği üçüncü grup cami mimarisi Sultan Kayıtbay dönemine denk gelmektedir. Osmanlıların Anadolu’da yer alan mimari yapılarında uyguladığı üç dilimli tromp⁴ sisteminin yine Memlûk geç dönemde görüldüğü bilinmektedir.

² Hipsotil Cami: Avlulu veya avlusu olmayan, sahnın düzenine sahip ve revaklı camilerdir (Pool,1886)

³ Hacvari Plan: Hücrelerle çevrilmiş avlular ve onların etrafını saran farklı boyutlardaki dört eyvandan ibaret yapılardır (Pool,1886)

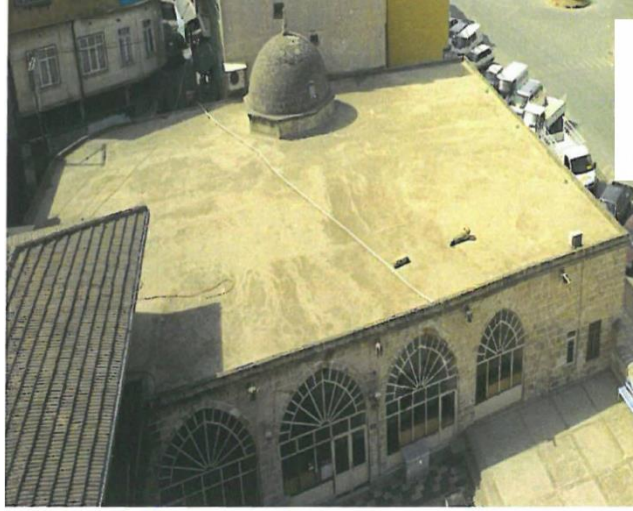
⁴ Tromp: “Kare planlı dört duvarın üzerine kubbeoturtmak üzere, sekiz kenarlı bir kaide elde etmek amacıyla köşelerin iç tarafına yapılan küre parçası biçiminde hücre” (Turani,1999:180)

Genel olarak Memlûk süslemelerinde çok renkli mermer kullanılarak yapılan mozaik tekniğine duvar ve mihrap nişlerinde rastlanmaktadır. Geometrik ve bitkisel bezemeler birçok alanda kullanılırken yazılarda yer alması dikkat çekmektedir. Cephelerde çok dilimli çok desenli dendanlara rastlanmaktadır.

2.1. Birecik Ulu Cami

Cami, Şanlıurfa İlçesi olan Birecik merkezdedir (Fotoğraf 1). Yapının inşası ile ilgili günümüze ulaşan bilgi veya kitabe bulunmamaktadır. Ancak yapıya ait dört kitabeden çeşitli kaynaklarda bahsedilmektedir (Alp, 1999:59-71; Bayhan,2002 :135). Bu kitabelerden birinin caminin inşası ile ve üçünün onarımı ile ilgili olduğu kaynaklarda yer alır ama bu kitabelerin neden günümüze ulaşmadığı hakkında da bir bilgi mevcut değildir. Yapım kitabesinin, caminin kuzey kapısı üstünde olduğu düşünülmektedir. Ayrıca kitabede caminin “memlûk Sultanı Melik Eşref Şaban’ın (Hicri76/Miladi 1364-1365) emriyle yapıldığı (Bayhan,2002 :135) yazısının olduğuna inanılmaktadır.

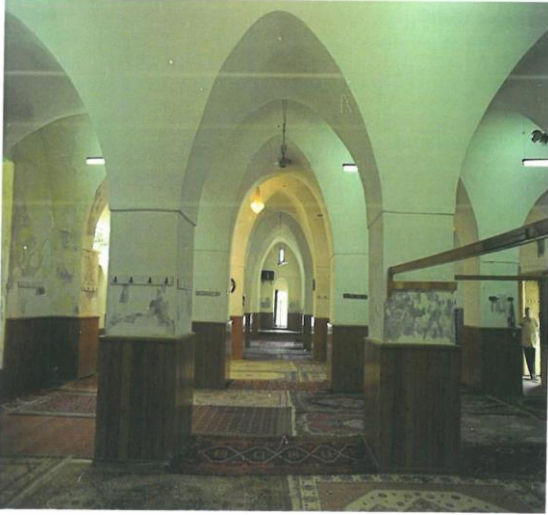
Fotoğraf 1- Birecik Ulu Camii

Cami kuzey-güney uzantısında dikdörtgenimsi bir yapıya sahiptir. Ana giriş kapısı batı cephesinde bulunmaktadır. Ayrıca kuzey ve doğu cephelerinde de kapılar vardır. Avlu kapısına da kuzeyden basamaklarla çıkılmaktadır. Yapının dört çapraz tonozla örtülü son cemaat yeri de mevcuttur (Fotoğraf 2).

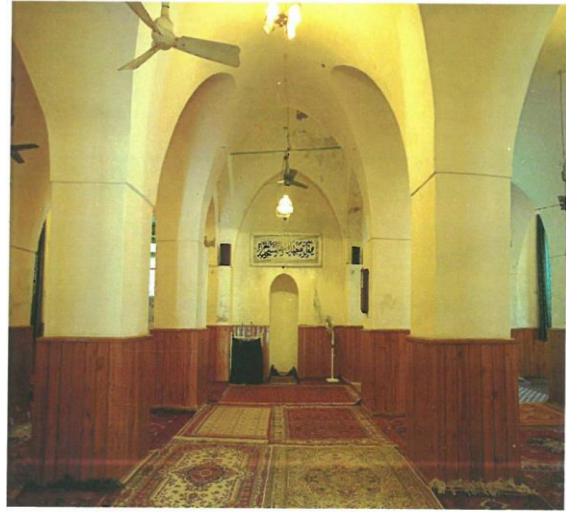

Fotoğraf 2- Birecik Ulu Camii Son Cemaat Yeri

Çift yönlü sivri kemerlerle cami enine paralel çok neflidir. Ayrıca beşik tonozlarla örtülmüştür (Fotoğraf 3). Camiyi Bayhan “mihrap önü kubbe cami” olarak tanımlarken Kürkçüoğlu “çok ayaklı cami” olarak sınıflandırmaktadır (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 2- Birecik Ulu Camii İç Mekân Görüntüsü/1

Fotoğraf 3- Birecik Ulu Camii İç Mekân Görüntüsü/2

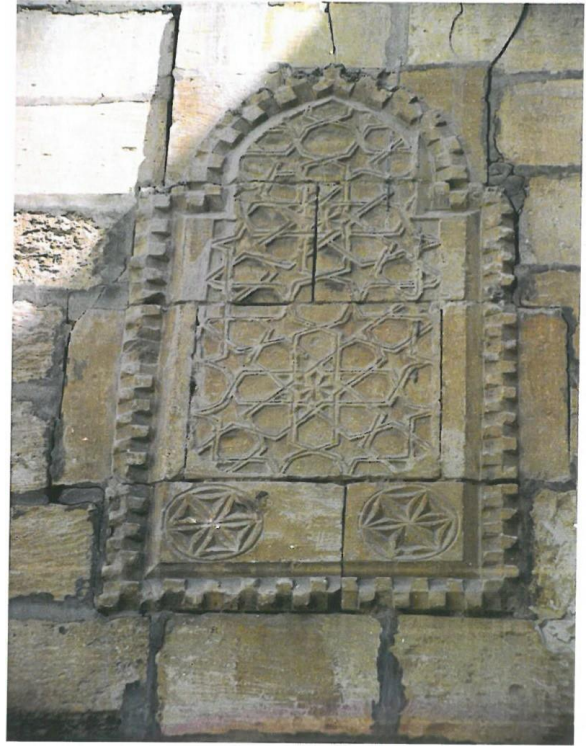
Caminin minaresi avlunun kuzeydoğu köşesinde yer alır. Silindirik gövdeli, dilimli külahı, tek şerefeli ve üzeri yivli şekilde inşa edilmiştir. Ayrıca minarenin kuşağındaki bezemelere madalyon şeklinde birbirinden farklı süslemeler de eklenmiştir (Fotoğraf 4-5). Birecik Ulu Camii yüzey bezemeleri ve giriş kapısının mimari yapısı Memlûk eserlerinin özelliklerini taşımaktadır (Fotoğraf 6).

Fotoğraf 4- Birecik Ulu Camii Minare Süsleme Detayı/1

Fotoğraf 5- Birecik Ulu Camii Minare Süsleme Detayı/1

Fotoğraf 6- Birecik Ulu Camii Yüzey Süsleme Detayı

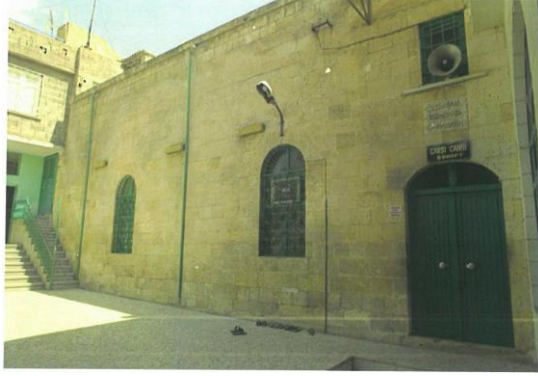
2.2. Birecik Çarşı Camii

Cami çarşının içindedir. Birecik'teki birçok eser gibi yapının ana malzemesi ve yapımı, kesme taş moloz kaplamadır (Fotoğraf 7).

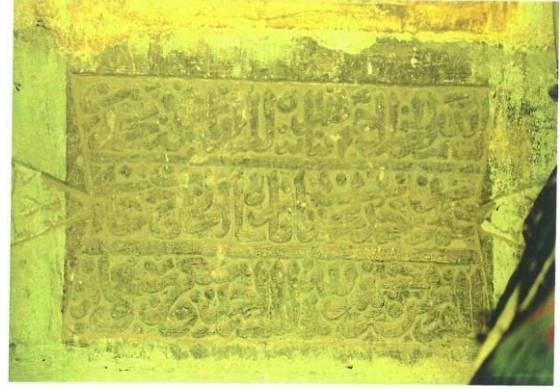
Yapının kuzeyinde kalan, çarşı içinde bir giriş kapısı bulunmaktadır. Bu kapı avluya açılır. Yuvarlak kemerli niş içerisine oturtulmuş, yine yuvarlak kemerli kapı açıklığından ibarettir. Günümüzde kapı kanatları demirdendir. Kapının üzerinde üç satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabede "... Seyyid Muhammed oğlu Seyyid Hacı İsmail gerçekleştirmiştir...."

(Kürkçüoğlu,1996:30-31) yazısı mevcuttur. Camiye ait bu kitabenin dışında üç kitabe daha bulunmaktadır. Bu kitabelerden en eskisi minarede yer alan iki kitabeden biridir. Hicri 771 (miladi 1369) yılına ait olan bu kitabeden (Fotoğraf 8) 1915 yılından önce bir yangının çıktığı ve caminin tamamen veya kısmen zarar görerek tamir edildiği anlaşılmaktadır (Karakaş,2012:372). Minaredeki diğer kitabe ise minarenin ikinci defa Hacı Abdurrahman tarafından yaptırıldığı ibaresi yer almaktadır (Alp,1999:77).

Tüm bu kitabelerin varlığına rağmen, yangının da camiye hasar verdiği düşünülürse, caminin ilk olarak kimin tarafından yaptırıldığına dair yazılı kesin bir bilgi yoktur. Buna rağmen bazı sanat tarihi araştırmacıları ve arkeologlar caminin restorasyona uğramayan yapısından yola çıkarak, caminin Memlûk döneminde muhtemelen Melik Eşref Şaban'ın emri üzerine Naib Aydamur el-Anuki tarafından şekillendirildiğini düşünmektedir (Acara,1999:4).

Fotoğraf 7- Birecik Çarşı Camii Kuzey Cephesi

Fotoğraf 8- Birecik Çarşı Camii Minare Kitabesi

2.3. Kilis Ulu Camii

Kilis Ulu Camii, Gaziantep İli Kilis İlçesi'nde yer almaktadır. Caminin el-Melikü'z-Zahir Ebu Said Berkuk döneminde tamir ettirildiğine dair kitabe, camiye ait en eski tarihli kitabedir (Bayhan,2002:139). Birçok Memlûk eserinde rastlandığı gibi bu yapı da kesme taştan inşa edilmiştir (Fotoğraf 9). Yüksek bir kubbeye örtülmüş olan dikdörtgen planlı ana mekâna sahiptir (Bayhan,2002:140).

Fotoğraf 8- Kilis Ulu Camii (İl Kültür Turiz. Müd 2010)

2.4. Besni Ulu Camii

Rivayetlere göre, bölgedeki en eski cami olduğu söylenen bu yapı, Oba Mevkiinde bulunmaktadır (Yinanç,1964:570-572).

Günümüzde Adıyaman ilinde, Eski Besni olarak isimlendirilen bu bölgenin girişinde bir cami minaresi vardır. Besni Ulu Camii Minaresi ile benzer özellikler taşıyan bu camiye ait herhangi yazılı bir kitabe bulunmamaktadır. Minare çoğunlukla Besni Ulu Camii'nin minaresiyle

karıştırılmaktadır (Fotoğraf 9). Besni Ulu Camii ise Besni Kalesine yakın hafif çukur bir alanda bulunmaktadır (Fotoğraf 10). Minare silindirik gövdeli ve tek şerefelidir.

Fotoğraf 9- Besni Girişindeki Minare

Fotoğraf 10- Besni Ulu Camii Minaresi

Camiye ait bir adet onarım kitabesinden bahsedilir (Bayhan&Salman,2010: 32; Uluçam,1998:192)

Kitabede:

“Ya Allah! Gerçekten Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammet Allah’ın peygamberidir.

Ya Allah! Mimar Numan el-Osmanî 973 H./1565-66 senesinde yapılmıştır”

Yazıya göre caminin minaresi Osmanlı döneminde inşa edilmiştir. Ancak kitabe günümüze ulaşmamıştır.

Caminin yan tarafındaki merdivenlerle avluya inilir. Avluda sekizgen bir havuz vardır ayrıca svlu girişinin batı tarafında zaviye veya külliye olarak kullanıldığı düşünüln yapıtlar bulunmaktadır (Fotoğraf 11-12).

Fotoğraf 11- Besni Ulu Camii Avlu Merdivenleri

Fotoğraf 12- Besni Ulu Camii Avlusundaki Havuz

Minarenin ve çevresindeki kalıntılar temel alındığında caminin planı ve kullanılan malzeme caminin Memlûklar tarafından yaptırıldığı veya restorasyon edildiğini göstermektedir.

2.5. Besni Çarşı Camii

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre giriş kapısı üzerinde

“...Mübarek (caminin yapımı) Kalavun’un oğlu Efendimiz, Sultanu’l-Müluk Nasır Muhammet’in...” (Bayhan&Salman,2010: 28; Olşen,2003:54)

İbaresini almaktadır. Ancak saha araştırması sırasında bu camiye ait herhangi bir kalıntı bulunmamıştır. Bunun yerine Besni Ulu Camii’nin yukarısında nehrin karşı yakasında farklı bir camiye rastlanmıştır. Günümüzde caminin sadece minaresi ve doğu cephesinde üç pencere duvarı vardır (Fotoğraf 13).

Fotoğraf 13- Besni’de Bir Memlûk Camii

Fotoğraf 14- Besni’de Bir Memlûk Camii Duvar Kalıntısı

Minarenin, Besni Ulu Camii minaresinde olduğu gibi, kuşağında sicim şeklinde motif bulunmaktadır. Minarenin şerefe kısmına 52 basamakla ulaşılmaktadır. Minarenin uzunluğu Mısır’da bulunan görkemli Memlûk eserlerini andırmaktadır.

Doğu cephedeki duvar kalıntısı her biri farklı kemerli niş oyuntusuna sahiptir (Fotoğraf 14). Sağ taraftaki pencere açıklığı yonca yaprağı kemer, ortadaki pencere açıklığı ise perde kemere sahiptir. En soldaki pencere açıklığının kemer kısmı kırıktır. Bu üç pencerenin her biri dikdörtgendir ve üzerlerinde ince birer açıklık daha bulunmaktadır. Duvarın güney cephesine doğru kalıntı devam etmektedir. Bu cephedeki pencere açıklığı da dikdörtgendir ancak kemer ve pencerenin üst kısmı günümüze ulaşmamıştır.

Memlûklara ait eserlerde görüldüğü gibi kesme taş moloz kaplamadır. Duvarın güney cephesine doğru kalıntı devam etmektedir. Bu cephedeki pencere açıklığı da dikdörtgendir ancak kemer ve pencerenin üst kısmı günümüze ulaşmamıştır.

Yapı, kaynaklarda geçen Çarşı Camii olmasa da, yine çarşı içinde kurulmuş ve Memlûk mimari özelliklerine benzer yapıya sahiptir. Bu bilgiler doğrultusunda incelediğimiz bu caminin de Memlûklar tarafından inşa edilmiş veya restorasyona uğramış bir merkez cami olduğunu söylememiz mümkündür.

2.6. Kutlu Doğmuş Camii

Adıyaman Eski Kâhta'da bulunan Caminin günümüze ulaşmaması, planı veya mimari yapısı hakkında bilgi eksikliğine neden olmuştur. Ancak saha çalışmasında Eski Kâhta, Kocahisar Köyü'nde kaleye yakın bir yerde bulunan Kocahisar Camii'nin giriş kapısında bir kitabeyle rastlandı (Fotoğraf 15). Bu kitabenin daha önce bir çeşme üzerinde bulunduğu kaynaklarda yer almaktadır (Bayhan&Salman,2010: 29).

Fotoğraf 15- Kâhta Kocahisar Camii Kitabesi

Bu kitabede;

Çevirisi :

“Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla, Allah’ın mescitlerini ancak Allah’a ve ahret gününe inananlar imar eder. Bu mübrek cami el-Sultan el-Melik el-Nasır (Muhammed)...- (Allah) mülkünü ebedi kılsın- zamanında Ahmet oğlu Emir Alaaddin Kutu Doğmuş tarafından 1336-37 yılının Recep ayında yaptırıldı.” (Bayhan&Salman,2010: 29) yazısı yer almaktadır.

3. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Devletlerin ve şehirlerin siyasi tarihleriyle, bölgelerde bulunan sanat tarihi ve mimari arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Öyle ki bazı tarihi belirsizliklerde, eserlerin mimari özellikleriyle araştırılan bölgeyle ilgili tarihi bilgi edinimi mümkündür. Mimari özellik hakkında kesin bilgiye ulaşılamadığında da siyasi tarihten faydalanılmaktadır. Şehirlerde hakimiyet süren devletlerin, taşınmaz kültür varlıklarının yapımı veya restoresinde iz bıraktığı kaçınılmaz bir gerçektir. Tüm bu görüşlerin doğrultusunda, araştırmaya konu olan üç şehrin siyasi tarihinde de Bahri ve Burci Memlûk sultanlarından Baybars, Kalavun ve Gavri'nin şehirlere tam hakimiyet kurduğu bilinmektedir. Bu bilgi doğrultusunda 1277 yılında Adıyaman'dan başlayarak, 1300 yılında Şanlıurfa ve 1515 yılında Gaziantep illerinde Memlûk eserlerinin oluştuğunu söylemek mümkündür.

Selçuklu mimarisinde rastlanan silindirik gövdeli tek şerefeli cami minarelerine Güneydoğu Anadolu'da da rastlanmaktadır. Selçuklu mimarisine aynı yapı özelliği taşısa da Birecik Ulu Camii, Birecik Çarşı Camii ve Besni Ulu Camii'nin Selçuklu eseri olduğu düşüncesi net olmamalıdır. Çünkü bu camilerin Selçuklu eserlerinden farklı olan mimari özellikleri Memlûk mimarisine örtüşmektedir.

Devletler arasında sürekli el değiştiren coğrafyalarda mimari eserler hakkında verilen bilgiler bazen net olamamaktadır. Buna en güzel örnek Birecik Ulu Camiidir. Caminin mihrap önü kubbeli

planı bölgeye hakim olan Artukluları akla getirmektedir. Bu durumda, stratejik konumundan dolayı birçok kez el değiştiren Hasankeyf örneği ile örtüşen bir durumla da karşı karşıya kalınmaktadır. Çünkü Güneydoğu Anadolu'da Artuklu'nun 130 yıl başkenti olan Hasankeyf'te arkeolojik kazılar sonucu sağlam olarak günümüze ulaşmış bir mimari eser bulunmamaktadır. Birecik de Hasankeyf ile aynı coğrafyada bulunması nedeniyle, Hasankeyf kadar olmasa bile, birçok medeniyetin hükümdarlık sürdürdüğü bir yer olmaktan kurtulamamıştır. O zaman mihrap önü kubbeli cami mimarisine sahip Birecik Ulu Camii'nin bezemelerine ve duvar işçiliğine bakılarak bu dini mimarinin Memlûklardan kaldığını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, daha çok Mısır'da hüküm süren ve taşınmaz kültür varlıklarını orada inşa eden Memlûkların aynı zamanda kısa süreli idareleri altında kalan Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da da imar faaliyetinde buldukları günümüze ulaşan örneklerle tespit edilmiştir. Özellikle Şanlıurfa, Gaziantep ve Adıyaman şehirlerinde Memlûk eserlerini özellikle dini yapılarını görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

A.Oktay,(1984), “Türk Sanatı”, Kervan Yayınları,İstanbul.

Acara, M., (1999) “Birecik, Hilafeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları”, GAP Yayınları, Ankara.

Ağır, A.M. (2010). “Memlûk Sultanı ez-Zâhir Seyfe d-Dîn Çakmak Dönemi (1438-1453)” Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ ABD, İzmir.

Alp, S., (1999) “Birecik, Hilafeti, Suruç, Bozova İlçeleri ile Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları”, GAP Yayınları, Ankara.

Altun, A. (1988), “Ortaçağ Türk Mimarisi Anahtarları İçin Bir Özet”, İstanbul.

B. A. Ali, (2002), Türkler Ansiklopedisi, “Güneydoğu Anadolu'da Memlûk Sanatı” , VI:120, Ankara.

B. A. Ali, (2002), Türkler Ansiklopedisi, “Mısır'da Memlûk Sanatı” md., VI:120, Ankara.

Bayhan, A.A.&Salman,F. (2010). “Adıyaman Yüzey Araştırması (2000-2004)”,Adıyaman İl Özel İdaresi, Adıyaman.

Karakaş, M. (2012), “Urfa'nın Kültür ve İnançlar Serüveni” İl Kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya.

Kızıltoprak, S. (2004). İslam Ansiklopedisi, “Memlûk” md., XXIX:88, Ankara.

Koprman, Y. (1989), “Mısır Türkleri Tarihi, Sultan al-Malik alMu'ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)”, Ankara.

Kürkçüoğlu, A.C.,(1996), “Birecik” , Başbakanlık Basımevi, Ankara.

Olşen, K. (2003) “ Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler”, XXI:54-57

Pool, S., L.(1886), “The Art of Saracens in Egypt”, Chapman and Hall, London.

T.C. Gaziantep Valiliği İl Kültür Turizm Müd., (2009), “Gaziantep”, Gaziantep.

Turani, A. (1993), Sanat Terimleri Sözlüğü, “Tromp” md.,148, İstanbul.

Yinanç, M. H.(1964), “Besni Tarihi”, İslam Ansiklopedisi., TDV Yayınları, VIII:570-572.